

STUDIE O RUKOPISECH LIV, 2024/1-2

Dva katalogy výstav o minulosti, dávající nahlédnout do skutečností známých, méně známých, či dokonce, a to především, již zcela zapomenutých

Výstavní katalogy, mám tu na mysli zejména ty velké medievisticky orientované, které vznikly u příležitosti různých dynastických jubileí, ale také v souvislosti s rozličnými politickými událostmi či výraznými osobnostmi, patří – podle mých zkušeností a představ – k důležitým pramenným publikacím. Vždy jsem byl stoupencem názoru o nenahraditelnosti či aspoň o velkém významu výstavních katalogů; těch historických zvláště a těch o středověku dvojnásob. Nyní se mi naskýtá příležitost dokázat to *ad oculos*, a to dokonce dvojnásobně, i když bych mohl upozornit ještě na další publikace tohoto typu z nedávné doby, které by to jenom dotvrdily¹. Jak bývá pravidlem, rozpadá se obsah modelového doprovodného katalogového svazku na dvě v podstatě rovnocenné partie. První je vyprávěcího charakteru, když se určitému fenoménu, v našem případě především knižní kultuře, věnuje v samostatných kapitolách zevrubnější pozornost, aniž by se ovšem dal počet možných témat vyčerpát. Druhou pak tvoří vlastní katalog prezentovaných exponátů. Ty mohou být podle svého charakteru zasazovány do širších komparatistických kontextů či je tu podáván jejich zevrubný popis nebo rozbor, zpravidla s fotodokumentací a s potřebnými bibliografickými údaji. Tak tedy nejprve katalog český – tedy moravský.

---

1 Jsou to zejména pravidelné zemské výstavy jednotlivých spolkových zemí našeho německého souseda. Jako ilustrační příklad uvádím namátkou nedávnou mohučskou výstavu *Die Kaiser und die Säulen ihrer Macht. Von Karl dem Großen bis Friedrich Barbarossa*, Darmstadt 2020, a k ní vydaný katalog o více než pěti stech stránkách.

Moc inkoustu. Středověká knižní kultura na Moravě. K vydání připravili Přemysl Bar, Lukáš Führer, Dalibor Havel ve spolupráci s Lenkou Malárovou Šmídovou. Brno: Masarykova univerzita, 2024, 345 stran. ISBN 978-80-280-0520-7

Již v úvodním slovu editoři konstatují dvouznačnost slova moc použitého v názvu. Ostatně nás na to upozorňuje i dvojí možnost jeho filologického zařazení. Zda přichází v užitém kontextu jako podstatné jméno, nebo jako příslovce disponující „moci“ nás takřka drtí... Neboť když někdy vstoupíme do nějakého archivu a vidíme tam stovky metrů, ba leckdy i kilometry psaných písemností, zejména hospodářského charakteru, jímá laika i hrůza. Kolik toho inkoustu se vypotřebovalo a kolik brků či jiných pisadel! Ale vraťme se do výstavních prostor Moravského zemského archivu na brněnském Palachově náměstí, kde byla k vidění unikátní výstava; žel jen necelý měsíc, ač by měla být povinnou nebo alespoň doporučenou i pro školy celého Brněnska. Ovšem výstavy končí a zejména tato poměrně velmi záhy, i když tu hraje svou roli i ochrana materiální substance prezentovaných exponátů, které jsou asi velmi křehké. Co přetrvává, jsou ale katalogy. Poněkud paradoxně se na „inkoustové“ výstavě neúředních písařských produktů podílely zejména nejvýznamnější moravskoslezské archivy, zatímco knihovny zůstaly zdánlivě stranou. Odborník ale ví, že právě na Moravě je mnoho rukopisných knih neúřední povahy chováno právě v archivech, takže ani neúčastí knihoven by žádná velká újma nevznikla. Ovšem jako zapůjčovatelé knihovny v bohaté míře na výstavě figurují. Pokud pak jde o knihovny zahraniční, přicházejí jejich rukopisy zpravidla jen jako doplňující materiál srovnávacího charakteru ve fotodokumentaci. Třeba si uvědomit, že na dvou místech výstava smysluplně překračuje své limity. Jednak ji neuzavírá ukončení jedinovědy psaného písma, protože předposlední kapitola tvoří výklad o první známé moravské tiskárně a jejím nejstarším známým (*Agenda Olomucensis* z roku 1488) a pak nejmladším produktem, kterým je *Psalterium Olomucense* z roku 1499. Z toho plyne, že vlastním iniciátorem místního knihtisku byla katolická církev, i když sem v této době masivně prostřednictvím špýrského Petra Dracha pronikal pokročilejší knihtisk německý, stejně jako byla u zrodu naší písemné kultury vůbec (to ostatně platí obecně), třebaže i laická gramotnost se od 13. století hlásí o místo na slunci. Poslední kapitolou se pak stává přehledný „dvoudomý“ výklad Lukáše Führera, jednak stať o starých knižních vazbách a jednak zamyšlení nad unikátně dochovanou svatojakubskou farní knihovnou v Brně, což jsou texty, které by čtenář hledal spíše v oddílu prvním, kde opravdu

nalézáme poměrně rozsáhlou stať na toto téma od Miroslava Myšáka, který se soustřeďuje na vazby zmíněné již svatojakubské fary. Jakási duplicita v zásadním tématu, ne v konkrétním materiálu je ostatně patrná i na jiných místech.

Katalog zachovává výše zmíněné modelové členění na dvě v podstatě rovnocenné partie. První je vyprávěcího charakteru, když se určitému fenoménu knižní kultury věnuje v samostatných kapitolách zevrubnější pozornost, aniž by se ovšem dal počet možných témat vyčerpat. Druhou pak tvoří vlastní katalog. Ten podává zevrubný popis či rozbor patřičného artefaktu zpravidla s fotodokumentací a s potřebnými bibliografickými údaji.

Obraťme se k prvnímu oddílu studií, kde se postupuje v podstatě chronologicky. Značnou pozornost moravským církevně slovanským památkám věnuje David Kalhous, na nějž navazuje latinským pendantem Jana Nechutová. Poměrně málo místa se překvapivě dostalo pro výklady Dalibora Havla. Snad to bylo i v důsledku toho, že v nedávné době vyšly jeho zásadní práce k písemné kultuře přemyslovské doby knížecí, na které není třeba konkrétně upozorňovat, protože jsou zřetelně evidovány v zevrubném seznamu literatury. Michal Dragoun se opětovně začel do kalendářů v moravských liturgických kodexech, zatímco Jana Hrbáčová věnovala pozornost iluminovaným rukopisům z doby vlády Karla IV. a první poloviny kralování jeho syna. První pokusy o stručné shrnutí dějin moravských knihoven ve středověku učinili Přemysl Bar pro knihovny církevní a Tomáš Borovský pro knihovny městské; rozumí se, že šlo převážně o knihy v rámci městských far. Trochu mi tu chybí samostatná partie o kategorii písařů jako takových; zde odkazují na zajímavé pojednání o jejich nemocech z povolání, které se objevilo v letošním lednovém čísle *Geographical Magazine*, a z jiného pohledu pak na článek v příloze podzimní *MF Dnes*. V obou případech jsou autorkami české egyptoložky.

Katalogové prezentace sledují rovněž chronologický postup a vybírají pro ilustraci skutečně reprezentativní doklady, často také diplomatického charakteru. Nemůže být naší ambicí upozorňovat na jednotliviny, spíše jde o to přimět naše, ale ovšem i jiné čtenáře, aby vzal tento katalog do rukou a začel se a někdy i jen zahleděl do něj, resp. na jeho obrazový doprovod, který vedle poučení odborného nabízí i dojmy estetické.

***

Wir Schwestern. Die vergessenen Chorfrauen von Klosterneuburg. Begleitband zur Ausstellung. Ed. Eva Schlotheuber, Jeffrey M. Hamburger, Christina Jackel (Edition Klosterneuburg). Wien: Böhlau Verlag, 2024, 339 stran. ISBN 978-3-205-22065-7

Už jména editorů slibují seriózní údaje, ba dokonce čtenářský zážitek. Ten je ovšem dán také tématem, i když nelze o objektu zájmu mluvit jako o zapomenuté instituci; více než polozapomenutá ale vskutku byla. Ostatně to tak výslovně vyjadřuje i Jeffrey Hamburger v jedné ze svých rozprav v předkládaném sborníku. Ten je doprovodem velké výstavy, kterou v druhé polovině roku 2024 hostil zmíněný již a stále rozsáhlé kulturní aktivity vyvíjející konvent tamních augustiniánských kanovníků, založený počátkem 12. století (1133). Šlo o velkorysý panovnické založení (Babenberk markrabě Leopold III. se svou manželkou Agnes), které vzniklo na antické kulturní půdě a jež se stalo také zejména ve svých počátcích jeden čas i rezidencí rakouských panovníků. Jeho založení bylo bohaté; společně s ním ale vznikl na stejném místě pod vedením probošta mužský klášter. Ten ženský působil paralelně a měl rozsáhlou autonomií i s vlastním hospodařením v nejšířším slova smyslu; lidnatostí se tento konvent nemohl s mužským srovnávat, neboť mu jako maximum bylo předepsáno nanejvýš 13 kanovnic, které ale měly velkou dávku svobody a volnosti. Šlo tu o tzv. dvoukonvent (*Doppelkloster*). Ten existoval paralelně s mužským konventem do roku 1568, kdy zanikl a veškeré jeho majetky i hodnoty světské či duchovní (tzn. vedle různých paramentů i knihy) přešly do užívání konventu mužského, kde se jako by rozpustily. A tak s trochou nadsázky lze říct, že teprve příslušná iniciativa redaktorů referovaného katalogu, zejména prvních dvou, vrací zajímavou instituci na její místo v historii místa i širšího regionu. To, že jde o ženské společenství, je ve své podstatě irelevantní, i když samozřejmě výsledky výzkumu jsou pro otázku uplatňování se ženského elementu v době výrazně maskulinní společnosti důležité a svým způsobem i překvapivé. V první části nejde totiž o rámcová konstatování, nýbrž o velmi konkrétní sondy, které ukazují, že všeobecná klíše lze přesvědčivě nahrazovat závěry, které dýchají skutečným životem. A to ve všech jeho složkách. Od ranního rozbřesku do konce dne a v rozmanitosti lidského života, který se nedal zcela spoutat ani církevními, ani světskými zákazy a příkazy. Už pouhé nadpisy jednotlivých kapitol, které v následujícím přehledu podávám (v podstatě bez dalšího komentáře, protože jsou samy o sobě dosti výmluvné), hovoří samy za sebe. Příslušná obrazová dokumentace pak ilustruje velmi názorně slovo tištěné (celkem jde o 78 kvalitních vyobrazení). Tak tedy:

Orientierung:

Eva Schlotheuber – Jeffrey F. Hamburger, Die vergessenen Frauen von Klosterneuburg; Objekte-Kat. Nr. 1–14

Doppelklöster:

Herbert Krammer – Christina Lutter, Gemeinsam für Gott streiten. Geistliche Frauen und Männer in der österreichischen Klosterlandschaft (12.– 15. Jahrhundert)

Cristina Andenna, Ein Leib, ein Herz, und eine Seele. Klosterneuburg und das Setting einer Doppelgemeinschaft

Jeffrey F. Hamburger, Die Macht der Magistra

Barbara Schedl, Die Räume der Augustiner Chorfrauen am Klosterneuburger Stiftsareal Objekte-Kat. Nr. 15–29

Eintritt und Bildung:

Eva Schlotheuber, Die Frauen von Klosterneuburg. Der Klostereintritt

Clemens T. Galban CanReg, Ordensreform und ihre Statuten im Spätmittelalter

Cornelia Peka, Reformstatuten für die Chorfrauen von Klosterneuburg

Sarah Deichstätter, Der Bücherschatz der Chorfrauen Objekte-Kat. Nr. 30–37²

Cura animarum: Liturgie und Tagesablauf:

Christina Jackel, Der Tagesablauf der Klosterneuburger Chorfrauen nach den Statuten um 1500

Michael Norton, Die Liturgie der Chorfrauen

Astrid Breith, Inklusin, Klausnerin, Waldschwester. Lebensformen religiöser Frauen im Mittelalter Objekte-Kat. Nr. 38–61

Cura corporum:

Elke Krotz, Cura corporum. Gesundheit und Heilkunde bei den Chorfrauen

Maria Magdalena Rückert, Ökonomie, Herrschaft und Besitz Objekte-Kat. Nr. 62–69

Heiligenhimmel:

Sarah Deichstätter – Julia Anna Schön, Ein Himmel voller Heiliger

---

2 Autorka mluví o několika desítkách liturgických a bohoslužebných knih uváděných v tehdejších předávacích papírech; u foto kodexu CCI 20 a 21 marně hledám bližší údaje; ostatně u žádného kodexu nepřichází žádný, byť jen rámcový chronologický údaj. V závěrečném seznamu zmiňovaných knih chybí úplně.

Sarah Deichstätter – Michael Norton, How do you solve a problem like Maria? Die Chorfrauen von Klosterneuburg und das Patrozinium von Kloster und Kirche.

Úplným závěrem přichází několik soupisů. Ten bibliografický je nazván *Kürzel der Autor:innen*, takže by tam čtenář spíš hledal krátké biogramy autorů katalogu. Zato se vítaně objevuje glosář odborných termínů.

Lze-li říci, že jde o dílo, které je klíčem nejen k dosud zamčeným dveřím jedné složky rakouské minulosti, svým způsobem ale i každodenního života konkrétní větve církevní komunity středověké Evropy, není to málo.

Ivan Hlaváček